

ZVONIMIR JUNKOVIĆ, Nice

KRATKI POLUGLAS U KRČKIM GOVORIMA

Na osnovi stanja u današnjim govorima moramo pretpostaviti da je na Krku, i na kvarnerskim otocima uopće, dugi poluglas prešao u a, vjerojatno preko ä, u doba kad je kratki još čuvao svoj prvotni izgovor. Međutim, kratki je poluglas na Krku već u 14. stoljeću, a možda i ranije, izgubio svoje izvorne osobine. Da se prvotni izgovor kratkoga poluglasa na Krku sačuvao još u 14. stoljeću, on bi npr. u Vrbničkom statutu bio obilježen slovom "jer". Budući da takva bilježenja nema, nego je poluglas obilježen apostrofom, iz toga proizlazi da je vjerojatno bio u pitanju glas za koji u glagoljici nije bilo potrebnoga slova. A kako se iz toga glasa kasnije razvilo e ili o, posrijedi je, po svoj prilici, bio vokal ö. Prijelaž kratkog poluglasa u ö može se objasniti utjecajem veljotškoga govora, koji se, kao što je poznato, na tom području sačuvao do konca 19. stoljeća.

1. Dugi je poluglas na kvarnerskim otocima dao a, što je za čakavske sustave prirodno. Ali u kratkim slogovima, sudbina je poluglasa zamršenija. Pored govora koji u tom slučaju imaju zamjenu a, postoje i takvi gdje nalazimo e, a u nekima, npr. u dobrinjskim na Krku, dolazi čak i o. Svi istraživači koji su se ozbiljnije pozabavili čakavštinom kvarnerskih otoka, i posebno onom na Krku, uočili su osebujnost razvitka kratkoga poluglasa, i ta im je osebujnost često služila kao jedno od osnovnih mjerila za svrstavanje dijalekata u toj oblasti.¹ Međutim, nitko nije, koliko je meni poznato, uspio uvjerljivo objasniti spomenuti razvitak. Neprihvatljiva je poznata Milčetićeva pretpostavka, prema

kojoj bi čudnu sudbinu poluglasa na kvarnerskim otocima valjalo pripisati kajkavskom utjecaju. Takav je utjecaj već i s povijesnog gledišta slabo vjerojatan; njime se, osim toga, ne da protumačiti zašto je zamjena vokalom e ograničena na kratke slogove, a još manje zašto je u stanovitim sustavima kratki poluglas zamijenjen vokalom o. Moglo bi se pomisliti da refleksi e i o predstavljaju ostatak nekadašnje opreke između tvrdog i mekog poluglasa. Prema tom mišljenju, kvarnerski su govori sačuvali u početku razlike kao son - pes, što je inače značajno za istočnu skupinu južnoslavenskih govora, ali se ta opreka kasnije zatrla pod utjecajem susjednih dijalekata, te su jedni sustavi uopćili e za oba poluglasa a drugi o. Ni ta pretpostavka ne objašnjava zašto su refleksi e i o sačuvani samo u kratkim slogovima.²

2. Navedene pretpostavke moraju se odbaciti i na osnovu filološke analize pisanih spomenika. U najstarijem dijelu Vrbničkog statuta, iz 1388. godine, poluglas se još bilježi dosta često u položaju gdje se više nije izgovarao, naročito na kraju riječi. U položaju gdje se poluglas sačuvao dolazi, naprotiv, ili slovo a ili apostrof: dlž'n, d'n, sud'c, priš'l, pis'c, grad'c, počan'ši, s'zvaše. U 15. stoljeću vidimo prve potvrde za e i o: Orlec i Orloc, ali ti primjeri nisu potpuno pouzdani jer ne dolaze u izvornim poveljama nego u kasnijim prijepisima. Sigurno je, međutim, da se u 17. vijeku na Krku, i naročito u Vrbniku, kratki poluglas izgovarao e kao i danas. U glagoljskoj notarskoj knjizi I. Stašića (1639 - 1663) nalazimo primjere kao če, čebar, sem, me-nje, prišel; voljen, nemoćen itd. Ante Šepić, koji je pomno proučio i Vrbnički statut i povijesne krčke povelje, s pravom se pita nije li se na Krku još u 14. stoljeću poluglas izgovarao na poseban način, i nije li bila posrijedi neka vrsta glasa e. Ali Šepićev je konačni zaključak vrlo čudan: poluglas je na kvarnerskim otocima prešao najprije u a, a današnji izgovor u kratkim slogovima, e ili o, razvio se tek kasnije, na kraju 16. ili u prvoj polovini 17. vijeka.³ Nikako nije jasno kako bi poluglas, pošto je u svim položajima bio zamijenjen vokalom a, mogao kasnije prijeći, i to samo u kratkim slogovima, u e ili o. Još je teže zamisliti uzrok takva razvitka.

3. Na osnovu stanja u današnjim govorima, moramo pretpostaviti da je na Krku, i na kvarnerskim otocima uopće, dugi poluglas prešao u a, vjerojatno preko ä, u doba kad je kratki još čuvao svoj prvobitni izgovor. Različiti razvitak kratkog i dugog poluglasa nije u zapadnoj skupini južnoslavenskih dijalekata rijetka pojava, i lako se dađe fonetski objasniti. Poluglas se u početku izgovarao kao šva, tj. kao vokal neodređene boje, neka vrsta prizvuka kakav se još i danas čuje uz slogotvorne sonante u riječima vr̄t, bicikl, ajznhauer i sl., usp. i francusko "nijemo" ili "nepostoјano" e u riječima kao renier "zanijekati". Nejasni izgovor bolje odgovara kratkim vokalima, koji su po prirodi opušteni, nego dugim vokalima, koji su po prirodi napeti. Kratki je poluglas, prema tome, mogao lako sačuvati izvorni izgovor i onda kad je dugi poluglas već prešao, uslijed napetije artikulacije, u vokal određene boje -ä ili a. Međutim, kratki je poluglas na Krku već u 14. stoljeću, a možda i ranije, izgubio svoje izvorne osobine. Da se prvobitni izgovor kratkog poluglasa na Krku sačuvao još u 14. stoljeću, on bi u Vrbničkom statutu bio obilježen slovom "jer". Budući da takva bilježenja nema, nego je poluglas označen apostrofom, iz toga proizlazi da je vjerojatno bio u pitanju glas za koji u glagoljici nije bilo potrebnog slova. A kako se iz toga glasa kasnije razvilo e ili o, posrijedi je, po svoj prilici, bio vokal ö. Krčki je kratki poluglas, prema tome, pošao sličnim putem kao i francusko "nijemo" e: većina Francuza ima danas ö na mjestu nekadašnjega šva, usp. izgovor rönje za renier. Preostaje nam da odgovorimo na pitanje kako je kratki poluglas prešao u ö i zašto se to desilo baš u krčkim govorima. Prijelaz kratkoga poluglasa u ö objašnjava se, po mome mišljenju, utjecajem veljotskoga govora, koji se, kao što je poznato, na tom području sačuvao do konca 19. stoljeća. Ali da bih pokazao kako je krčki romanski dijalekat mogao utjecati na izgovor kratkog poluglasa u čakavskom, potrebno će biti da se ukratko osvrnem na razvitak veljotskog vokalizma.⁴

4. Veljotski se vokali razvijaju na dva načina, zavisno od strukture sloga. Prema latinskim oblicima fīlum, cannētum, decem, clāuem, locum, sōlem, ducem, lūcem, gdje se naglašeni vokal nala-

zi u otvorenu slogu, imamo u veljotskom fajl, kanajt, dik, kluf, luk, sawl, dawk, lojk, a prema latinskim oblicima mille, trēs, coopertus, albus, corpus, fōrma, nullum, jūstum, gdje se naglašeni vokal nalazi u zatvorenu slogu, imamo u veljotskom mel, tra, kupjart, jwalb, kwarp, furma, nul, jost. Uzrok toj pojavi valja tražiti u dodiru sa slavenskim sustavima, a djelomično i u unutar-njem stanju značajnom za zapadne romanske dijalekte. U tim dijalektima, deset latinskih vokala, pet dugih i pet kratkih, svedeno je na sedam, pošto su se izgubile opreke po trajanju: kratko se a izjednačilo s dugim, a nestale su i opreke između kratkih i, u i dugih e, o, usp. velj. pajra = kajna prema lat. pirum - cēna, i velj. dawk = sawl prema lat. ducem - sōlem. Kad su posrijedi srednji vokali e i o, razlike su po trajanju zamijenjene razlikama po stupnju otvorenosti: dugi vokali dali su napete, zatvorene glasove, a kratki vokali e i o prešli su u opušteno, otvorene vokale. U tom se sustavu dugi vokali i dalje razlikuju od kratkih, ali ta razlika više nije fonematska, jer dužine i kračine nisu ostvarive u istom položaju: vokali su dugi u otvorenim slogovima, kratki u zatvorenim. Duge inačice zatvorenih, napetih vokala e i o prešle su, u veljotskom i u sjevernim romanskim dijalektima uopće, u dvoglasu ej i ow, a duge inačice otvorenih, opuštenih vokala e i o dale su dvoglasu je i wo. Kad su se u veljotskom, pod utjecajem slavenskih govora, udvojeni konsonanti pojednostavili, i kad su, na taj način, prvobitno zatvoreni slogovi postali otvoreni, duge su se i kratke inačice istih fonema pretvorile u samostalne jedinice, jer su se sada mogle ostvarivati u jednakim prilikama. U krčkom su romanskom govoru ponovo uspostavljene opreke po trajanju, a te su opreke zatim bile preobličene u razlike između jednostavnih fonema i fonemskih sljedova, čime se objašnjava veliki broj dvoglasa u veljotskom i različita sudbina romanskih vokala u iskonski zatvorenim i iskonski otvorenim slogovima. Međutim, postanak brojnih dvoglasa u veljotskom zahtijeva detaljnije tumačenje.

5. Kad su Slaveni došli na Krk, u njihovu vokalskom sustavu nije bilo srednjih vokala e i o. Prilagođujući se takvu stanju, krčki su Romani također sveli svoj vokalizam na dva stupnja

otvorenosti. Polazište za uklanjanje srednjih vokala valja tražiti u odnosima između dvoglasa ej - je i ow - wo. U tim dvoglasima, razlika je po stupnju otvorenosti pojačana prisutnošću, odnosno odsutnošću poluvokalnih j i w ispred vokala: prisutnost početnih j-, w- pokazuje da su dugi fonemi otvoreni, a njihova odsutnost pokazuje da su dugi fonemi zatvoreni. Za kasniji razvitak veljotskog vokalizma nisu manje važni ni odnosi između e - ej i o - ow, tj. odnosi između kratkih i dugih fonema. Razlika je po trajanju pojačana prisutnošću, odnosno odsutnošću poluvokala j i w iza e i o: prisutnost završnih -j, -w pokazuje da su fonemi dugi, a njihova odsutnost ukazuje na kračinu. Prisutnost i položaj poluvokala j i w u prvom je razdoblju zalihosna crta, koja samo pojačava razlike po stupnju otvorenosti i po trajanju: opreka između kratkog zatvorenog e i kratkog otvorenog e počinje se izražavati i kao razlika između jednoglasa e i dvoglasa je, a usporedo s time opreka između kratkog zatvorenog o i kratkog otvorenog o počinje se izražavati i kao razlika između jednoglasa o i dvoglasa wo. Ista se vrsta odnosa stvara između dugih vokala e i o: zatvoreni dugi vokali ostaju dvoglasni - ej i ow, a otvoreni dugi vokali prelaze u troglase - jej i wow. U veljotskom dobivamo, na taj način, ovakvo stanje: (a) odsutnost početnih i završnih poluvokala pokazuje zatvorenost i kračinu - e, o; (b) prisutnost početnih j-, w- i odsutnost završnih -j, -w pokazuje otvorenost i kračinu - je, wo; (c) odsutnost početnih j-, w- i prisutnost završnih -j, -w pokazuje zatvorenost i dužinu - ej, ow; (d) prisutnost početnih i završnih poluvokala pokazuje otvorenost i dužinu - jej, wow.

6. Dalji se razvitak veljotskog vokalizma može lako razumjeti ako pretpostavimo da su prisutnost, položaj i priroda poluvokala j i w postale obavijesne, razlikovne crte. Jednoglas e, dvoglasni je, ej i troglas jej međusobno se razlikuju i onda kad e u svim slučajevima postane otvoreno. Isto vrijedi za o, wo, ow i wow, gdje se o u svim slučajevima pretvorilo u široko, otvoreno o. Na taj se način veljotski približio slavenskom, uklonivši iz sustava zatvorene vokale e i o. Veljotski je pošao i dalje: budu-

ći da u slavenskom nije bilo opreke između otvorenih zaobljenih i nezaobljenih vokala, o čemu nam svjedoči stapanje indoevropskih o i a u jedinstveni fonem, ta je razlika postupno uklonjena i u veljotskom. Dvoglas je, ej, wo, ow prelaze u dvočlane fonemske sljedove ja, aj, wa, aw - usp. kupjart, kanajt, kwarp, sawl prema lat. coopertus, cannētum, corpus, sōlem. Ti sljedovi nadomještaju tri vrste opreka: po trajanju, po otvorenosti i po zaobljenosti. Tom je prilikom uklonjena i razlika između romanskog zatvorenog o i dvoglasa aw, usp. velj. sawl = pawk prema lat. sōlem - paucus, a isto je tako nestalo i razlike između romanskog otvorenog o i vokala a, usp. velj. kwarp = kwarne prema lat. corpus - carnem, što se zbilo, naravno, pod utjecajem slavenskih govora. U a je prešao i jednoglas e, usp. velj. tra prema lat. trēs, a jednoglas je o ostao zaobljen, da bi sačuvao svoju posebnost; taj je vokal, za uzvrat, izgubio otvorenost i prešao u zatvoreni vokal u. Spomenuti prijelaz ima za posljedicu pretvaranje iskonskog u u nestražnji zaobljeni vokal ü. Razlika se po zaobljenosti čuvala jedno vrijeme i u troglasima jej i wow, ali su i u tim sljedovima vokali kasnije postali zatvoreni, tako da se troglas jej pretvorio u i, velj. dik - lat. decem, a troglas wow u u, velj. luk - lat. locum. I u iskonski otvorenom slogu, romansko se široko o, pod utjecajem slavenskog, izjednačilo s vokalom a: obje su jedinice dale najprije wow a zatim u, usp. velj. luk = pun prema lat. locum - pānem.

7. Kad su Slaveni na Krku izgubili opreke po trajanju, u veljotskom su i zatvoreni dugi vokali pretvoreni u dvočlane fonemske sljedove - dugo je i tada prešlo u ij, dugo ü u üj. U to doba idu vjerojatno oblici kao *mil prema lat. mille i *fijl prema lat. fīlum, *jüst prema lat. jūstum i *lüjk prema lat. lūcem. U isto se vrijeme vrše i palatalizacije velara ispred nestražnjih vokala, tako da npr. k prelazi u č, ne samo ispred i ili j nego i ispred ü: *(o)sküjr, lat. obscūrus, daje *(o)sčüjr, *kül (mjesto pravilnog *küjl), lat. cūlus, daje *čül i sl. Oblici kao kajna, lat. cēna, pokazuju nam da je veljotsko ej prešlo u aj prije spomenutih palatalizacija, Gubitak opreka po trajanju u slavenskom

ima za posljedicu pojavljivanje vokala e, o i poluglasa. Srednji se vokali tada javljaju i u veljotskom: već spomenuti prijelaz troglasa jej - wow u i - u uzrokuje proširivanje starih zatvorenih vokala i, ü, u u e, ö, o - *mil daje mel; *jüst, *lүjk, *čül daju *jöst, *löjk, *čöl; furma, nul daju *forma, *nol, lat. förma, nullus. Ostavljajući po strani poluvokale j i w, veljotski se sustav svodi tada na šest jedinica: dva zatvorena vokala - i, u; tri srednja - e, ö, o; jedan otvoreni - a. Pošto su u čakavskom nazali i jat izgubili svoju posebnost i stopili se s drugim vokalima, krčki su slavenski i romanski vokalski sustavi postali izomorfni - kratki poluglas u čakavskom zauzima mjesto koje u veljotskom zauzima vokal ö. Međutim, čakavski je, kao i ostali zapadni južnoslavenski dijalekti, ponovo uspostavio opreke po trajanju - nakon slabljenja i gubitka poluglasa u stanovitim položajima. Izomorfizam postoji samo između čakavskih kratkih, neobilježenih fonema i veljotskih vokala. Time se objašnjava zašto je kratki poluglas prešao u ö, i na taj se način artikulacijski učvrstio, i zašto je dugi poluglas, pripadajući podsustavu koji je ostao izvan izomorfizma, izmakao veljotskom utjecaju.⁵ Opreke između srednjih vokala imaju za preduvjet, prema učenju Romana Jakobsona, istovrsne opreke između zatvorenih vokala: tamo gdje imamo odnose kao e - ö i ö - o, očekujemo i odnose kao i - ü i ü - u. Drugim riječima, postojanje fonema ö u sustavu gdje nema vokala ü predstavlja, s tipološkog gledišta, iznimku koja obično nije duga vijeka. I u čakavskom i u veljotskom, fonem je ö iščezao: u jednim čakavskim govorima, ö je izgubio zaobljenost i prešao u e; u drugim čakavskim govorima i u veljotskom, ö je sačuvao zaobljenost, ali je prešao u stražnji niz vokala i pretvorio se u o. Veljotske riječi kao *jöst, *löjk, *čöl dale su jost, lojk, čol, i u tom su se obliku sačuvale do 19. stoljeća. Prijelaz fonema ö u o proizročio je, u veljotskom, zatvaranje nekadašnjeg o u u: riječi kao *forma, *nol prelaze u furma, nul.

8. Ako prihvatimo postavke koje su ovdje predložene, četiri će nam činjenice postati mnogo jasnije: (1) zašto se u jednom dijelu Vrbničkog statuta poluglas bilježi apostrofom; (2) zašto u

jednim čakavskim sustavima imamo za poluglas zamjenu e, a u drugima zamjenu o; (3) zašto do takve zamjene dolazi samo u prvobitno kratkim slogovima; (4) zašto takav razvitak poluglasa vidimo baš na Krku i u blizini Krka.

B i l j e š k e

- 1 I. Milčetić, Čakavština Kvarnerskih otoka, Rad JAZU 121 (1895), str. 92-131. J. Vajs, Nejstarší breviař chrvatsko-hlaholský, Prag, 1910. R. Strohal, Dijalekat grada Vrbnika na otoku Krku u prošlim vijekovima uspoređen s današnjim, Rad JAZU 199 (1913), str. 67-152. K. Meyer, Beiträge zum Čakavischen, AslPh 40 (1926), str. 222-265. K. Meyer, Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk (Veglia), Leipzig, 1928. M. Maček, O podzial gwar Krku, Prace filologiczne 14 (1929), str. 563-581, hrv. prijevod u Filologiji 4 (1963), str. 223-242. I. Jelenović, Mikrotoponimija dobrinjskog područja na otoku Krku, HDZb 3 (1973), str. 151-317.
- 2 Prije nego sam potanje proučio sudbinu poluglasa u krčkim govorima, ja sam bio sklon takvu mišljenju, usp. Rad JAZU 363 (1972), str. 204, bilj. 39.
- 3 A. Šepić, Jezik hrvatskih općinskih statuta istarskih i primorskih, Rad JAZU 295 (1953), str. 5-40.
- 4 Budući da sam tom pitanju posvetio opširnu raspravu pod naslovom Evolution convergente et système vocalique du vegliote, Publications du Centre de recherches comparatives sur les langues de la Méditerranée ancienne 3 (1976), Nice, na ovom ću mjestu napomenuti samo one činjenice koje su nužne da se shvati razvitak kratkog poluglasa u čakavskom. Ovdje neću pobijati ni neka mišljenja o veljotskom vokalizmu s kojima se ne slažem u potpunosti, usp. M. G. Bartoli, Das Dalmatische, altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Appenino-balkanischen Romania, I-II, Beč, 1906; P. Skok, Dalmatski jezik, Enciklopedija Jugoslavije 2, Zagreb 1956, str. 653-655; P. Guberina, Je li veljotska diftongacija romanska? Rad JAZU 327 (1962), str. 41-55; R. L.

Hadlich, The Phonological History of Vegliote, Chapel Hill, 1965.

- 5 Prvobitni odnosi između kratkih i dugih poluglasa nisu se sačuvali u svim slučajevima: u oblicima kao gen. sg. dāna, dužina je analogijska, dobijena uopćavanjem prema nom. - ak. sg. dān; poluglas je u čakavskom često produžen i ispred sonanata koji zatvaraju slog; u nekim je slučajevima moglo doći do sekundarnog pokraćivanja - tako se možda dađe shvatiti oblik d'n mjesto dan u Vrbničkom statutu ako nije posrijedi pisarska pogreška.

S u m m a r y

THE SHORT SEMIVOWEL IN THE KRK DIALECTS

On the basis of the situation in the present-day dialects we must believe that on Krk and on the other islands in the Kvarner Gulf the long semivowel (reflex of jers) changed into a, probably via ä, at a time when the short semivowel still preserved its original pronunciation. However, on Krk the short semivowel lost its original features as early as the 14th century, and perhaps even earlier. If the original pronunciation of the short semivowel had still been kept on Krk in the 14th century, it would have been written with a letter "jer" in the Vrbnik Statute, for instance. Since it is not so rendered, but rather the semivowel is written with an apostrophe, it follows that the sound in question was probably one for which the glagolitic alphabet did not have a letter. And since e or o later developed from this sound, in all probability it was ö. The change of the short semivowel into ö can be explained by the influence of the Vegliot dialect, which, as is well known, was preserved until the end of the 19th century in this area.

R é s u m é

LE JER BREF DANS LES PARLERS DE KRK (VEGLIA)

Dans l'île de Krk, le jer long s'est confondu avec la voyelle a, ce qui est, du point de vue čakavien, tout à fait normal. Mais il existe un bon nombre de parlers čakaviens où le jer bref, au lieu de se confondre également avec a, devient e ou o. Le fait peut se comprendre assez facilement si l'on suppose que les idiomes slaves de cette région ont subi, en ce qui concerne l'évolution du jer bref, une influence du vegliote, c'est-à-dire du parler dalmate local qui s'est conservé, dans l'île de Veglia, jusqu'au 19e siècle. Avant le 14e siècle, la système vocalique du vegliote a été réduit à six phonèmes (i - u - e - ö - o - a), et il est devenu, typologiquement parlant, identique au sous-système des voyelles brèves en čakavien. Le jer bref occupe, dans le sous-système čakavien, la même place que la voyelle ö dans le système vegliote. Les bilingues d'origine croate ont, vraisemblablement, fini par prononcer leur jer bref avec l'arrondissement des lèvres, pour donner à ce son indéterminé un peu plus de consistance. Ainsi font certains Français, qui ajoutent le trait arrondi à e muet -rönje "renier". La voyelle ö s'est conservée, en čakavien de Krk, encore au 14e siècle - elle est représentée par une apostrophe dans le Code de Vrbnik (1388), car l'alphabet slave ne possède pas de lettre propre à désigner ö, cf. sud'c "juge". Dans une partie du groupe čakavien, ö est passé, par la suite, à e -sudec, tandis que dans d'autres idiomes čakaviens, ainsi qu'en vegliote, cette voyelle a donné o -sudoc. Le jer long, n'ayant pas de correspondant en vegliote, a évolué autrement - il s'est transformé, probablement, d'abord en ä, puis en a.